

— Előzzük mi meg ezen eszményi időt, tisztelt akadémia! s ha távol van is tőlünk, Nagy Pált azon magas piedestálra állítani, honnét Széchenyi óriási alakja tekinti át az általa megtermékenyített hazát, s hol egykor még egy két első rendű szónoki s államférfiúi nagyság fog állani, kiket én, mint még élőket megnevezni tartózkodom: kell, hogy helyet nyissunk számára a nemzeti pantheon azon részében, hol a most már felszabadult »misera plebs contribuens« nemesszívű barátai, az ősi alkotmánynak, melyben oly sok életrevaló elem is van, az idegen hatalom, a bureaucratia s oligarchia ellenében bátor védői, a magyar nyelv s nemzetiség serkentői s ápolói, végre a kitünő, szellemdús szónokok nevei aranybetűkkel lesznek felírva.

Illik hozzánk, tisztelt akadémia! hogy e korban, midőn sokan helyeselve emlegetik, hogy »lejárt a tekintélyek kora« s mi fájdalommal mondhatjuk, hogy »lejáróban van a kegyeletek kora is:« hozzuk meg a kegyelet adóját egy tekintélynek, minő Nagy Pál volt e század első tizedeiben. Ő jól megérdemlé tőlünk, a magyar akadémia tagjaitól, hogy emléké-nél gr. Széchenyivel, ki őt mesterének vallá, levett kalappal álljunk meg.

PALUGYAY IMRE

EMLEKEZETE.

KELETI KÁROLY,

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1874. ápril 30-ki ülésén.)

BUDAPEST, 1874.

AZ EGGENBERGER-PÉLE ARAD. KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA.

(Hoffmann és Molnár.)

PALUGYAY IMRE EMLÉKEZETE.

Az Akadémia nagy halottjai fölött az élők legjelesbjei által tartott emlékbeszédek eddigelé nagyrészt dicső korba nyúlhattak vissza. Elhullott nagyjaink működésének háttérül amaz időszak szolgált, melyben a Kisfaludyak és Kazinczy, Széchenyi és Wesselényi, Kölcsey és Vörösmarty szerepeltek.

Az emlékbeszédekben eddig dicsőítettek részben kortársaik valának amaz országos nevű férfiaknak, részben amazok irodalmi és tudományos működésének fénykorához fűződik saját szárnypróbálgatásuk és fényt nyerve e nemeselek küzdelmében való részvétel által, tündöklővé teszi azon irodalmi korszakot, melyből saját egyéniségök is erőteljesebben kiemelkedve, oly alakká domborodik, melyet büszkén fogad az élő nemzedék hálás emlékezetébe.

Nekem, tisztelt Akadémia, szerényebb feladat jutott, mind az emlékbeszédekben ünneplendő férfiu korlátoltabb működési körére, mind azon korra nézve, melybe szereplésének súlypontja esik.

Nincs nemzet, melynek életében merevebb határjelölő év előfordulna, mint a minő nálunk az emlékezetes, dicsően szomorú iker 1848—49.

Az irodalomban előkészített, a politikában folytatott, de Széchenyi hatalmas szava által társadalmivá és nemzetivé vált, több évtizedes harcz nagyszerű győzelemre vezetett. Váratlan siker koronázta a küzdelem, eredmény a törekvéseket. A legmerészebbek álmai is reményen túl teljesedtek. Nemzetté lön a nép, állammá az ország. A feudális kiváltságokat a

modern alkotmány váltotta föl, s hogy semmi ne hiányozzék, azt is megengedte a sors, hogy vérkeresztségben nyerjenek szentesítést a nemzet jogai és szabadsága. De a győzelmi mámorban nem tudtunk megállani ott, hol az eszély parancsolta volna, s bekövetkezett a végzetes bukás.

Negyvennyolczig a nemzet mozgalmás, pezsgő, győzelmes élete, azon innen a halál és a sir.

Igaz, hogy tetszhalálnak bizonyult a nemzet néma tétlensége. Igaz, hogy újra az irodalom élesztő az első szikrát, szította lánggá az elalélt hazafiságot s buzdította újlag tette a fejevesztettnek látszó nemzetet.

De méltányoltuk-e eléggé azon férfiakat, kik tollat ragadva fegyverül, kiszálltak vele a kard és golyó ellenébe? Voltunk-e méltányosak irányukban, főleg akkor, ha, hogy életüket fentartsák, mi irodalmi munkásságuk kifejtésének is alapföltétele, kénytelenek voltak folytatni életpályájukat, mint közhivatalnokok és szolgálni saját országuk akkor uralkodó kormányát, melyet joggal és méltán ellenségesnek tekintettünk.

Pedig a férfiú, kiről szólanom a t. Akadémia tette megtisztelő kötelességemmé, ezek sorába tartozik. *Palugyay Imre* hivatalt viselt azon kívül, hogy író volt, s viselte e hivatalt a legszomorúbb, az ötvenes években.

Az időszak, melyet jeleznem kell, oly közel esik hozánk, hogy az abban szerepelt férfiak mind kortársaink vagy azok voltak. Mégis másrészt oly távol van már tőlünk, hogy ma, részben és egyesek iránt legalább, már a tárgyilagos ítélet illet meg bennünket.

Annyi politikai hányattatáson estünk át az utóbbi évtizedekben, hogy kellő objectivitással ma már, gyűlöletes felindulás nélkül, bátran politikai rendszernek tekinthetjük azon csapásokat, melyeket Bachkormány czimén részben a sors, részben önhibánk mért reánk.

A mily természetes volt, hogy a hosszan lenyűgözve tartott elemek az 1860-diki események folytán rögtön felszabadulva, szabad mozgathatásuk örömeztetésében s szeplőtlenül megőrzött hazafiságuk öntudatában végig harsogták az országon a »meghalt« szót mindazok fejére, kiket balsorsuk az

elmúlt rendszert szolgálni kényszerített: épugy méltánytalan volna tőlünk, kik e kort szintén átértük s azóta ellenkező irányban is bő és gyakran keserű tapasztalatokat tettünk, ha ma is még egész osztályokat sujtánánk s eléggé meg nem higgadtunk volna arra nézve, hogy az emberben csak is az egyént, de azt azután teljes egyéni értéke szerint megítéljük.

Palugyay Imre 1819. október 6-án született Mádon Zemplénmegyében. Szülői kistaludi és bodafalvi Palugyay Pál és Dereassy Zsuzsanna valának. Szülői házaról, ifjuságáról, kevés tudomásunk van. Iskoláit S.-A.-Ujhelyt, Rozsnyón és Kassán végezte. Első nyilvános szereplése 1847-re esik, a mikor is, a tanügyi bizottságnak, illetőleg a vele egyesített könyvbíráló bizottságnak tollvivője lett. Irodalmi működése már 1841-ben kezdődik »*Ügyvédek. Korszerű tervezet ezeknek ügyében*« czimű művével. Ebbeli munkássága egyre terjedelmesebbé vált. »*Megyerendszer hajdan és most*« czimű négy kötetes nagy műve már 1844-ben indult meg, utolsó két kötete 1847-ben és 1848-ban lőn kiadva. E két utóbbi már »*Megye-statistika*« czim alatt s e munkával érdemelte ki mintegy, hogy az 1848-ban, *Fényes Elek* vezetése alatt, a magyar kir. belügyi ministeriumban szervezett statistikai hivatalnak tagjává neveztetett. Itt szakértelemmel és szorgalommal, de nem sokáig működött, valamint a szabadságharcz mind magasabbra csapó hullámai között működése számára tért nem találva, benne nem is szerepelt.

Csak később, a békét színlelő esend korszakában találkoztunk vele ismét, midőn az ideiglenes polgári közigazgatásnak, röviden jelezve, Magyarország akkori kormányának tanulmányi osztályához került titoknoki minőségben. Innen a budapesti főispánságnak titkára, 1855-ben Pest kerületi tanácsosa lett. Tanácsosi czimmal került később a pozsonyi helytartósági osztályhoz, mely minőségben magát nyugdíjaztatá, végleg visszavonulva a közelettől, nagybátyja a nyitrai püspök által neki átengedett kis családi birtokra.

Szerény, de tárgyainál fogva és hazánk szempontjából bátran országosnak is nevezhető, valamint irodalmi működésének fénykora a pestkerületi főispánság mellett és később a

budai helytartósági osztályban, b. *Augusz* oldalánál töltött időre esik és tulajdonkép 1852-ben kezdődik.

Szorgalmas és megbízható tisztviselőnek kellett lennie, ha elgondoljuk, hogy a német nyelvet, az akkoriban kizárólag uralkodó kormánynyelvet vagy tényleg nem bírta kellően, vagy csak tüntette nem bírását, s mégis megmaradhatott állásában. Részben e ténynek köszönhető, hogy a közönséges szolgálati munkák alól felszabadított s működési körül a speciálisan magyar ügyek elintézését nyerte. E magyar ügyek hármja a nemzetnek is ama korszakban félteti kincse egyúttal egyedüli közügyei voltak, értem: a magyar tudományos akadémiát, a nemzeti színpadot s az országos gazdasági egyesületet.

A tudomány, a művészet s az anyagi érdekek hű apólóra találtak *Paluggay*-ban és számos ez intézményekre vonatkozó, az idők általános jelleme után kedvező elintézését alig reméltető mozzanat e csatornán szivárgott át a félénken követelő nemzettől a mogorván kegyosztó kormányhoz és viszont s aligha mutat fel e három intézetünk az utána következő korban is annyi eredményt és sikert, ha a németül hivataloskodó kormányérlelőben puha meleg ágyat nem vet nekik titkon, de hűségesen szerető honfitárs.

Ez időbe esik *Paluggay* nagyobb irodalmi munkásságának kifejtése is. Magyar irodalmi vállalatot megindítani amaz időben nem azt jelenté, mint mai napság. Önfeláldozó hazafiság volt, mely akkor titkon működve, kerülő utakon, hamis czég alatt, hosszú küzdelmek között még végtelenebb türelmi megpróbáltatások után törekedett célja felé. És e cél egy-egy újabb magyar könyvnek megjelentetése, a közönség kezébe juttatása, egy-egy életjel volt a reménytelenségben hánykodó nemzetnek, egy-egy riadó, mely tetszhalálából volt azt felébresztendő.

Paluggay-nak a cynismussal határos külső igénytelensége, mogorva egykedvűség mögé rejtőző találós esze, hivatalos teendőinek pontos végzése, oly bizalmat keltett iránta még az akkor Budán döntő körökben, hogy egy *Geringer*, egy *De la Motte* is elősegíté, hivatalos támogatás által, irodalmi tervezetét.

Pedig e terv nem volt oly egyszerű, az akkori kormány

szempontjából — ha fel tudták volna fogni horderejét — nem is oly ártatlan, mint nekünk most látszik.

Élénken vissza kell helyezkednünk a teljes reménytelenség ama szomorú napjaiba, hogy kellően méltányolva tudjuk megítélni, hová ezélt az író, ki föltámadásról csak titokban ábrázandó nemzetének bemutatja *Magyarország történeti, földrajzi s állami leírását*.

Mindenikünk tudja, hogy *Szalayt* mi vitte számkivetése alatt történelmünk tanulmányozására, s az itt újra megsziárdult remény tanulmányainak megírására.

Igy gondolkozhatott — meggyőződés szerint — így gondolkodott *Paluggay* is, midőn könyvének tervét elkészíté. Megmutatni a nemzetnek, hogy mekkora területtel bír, mennyi nép él még azon, mily csapásokat állott ez ki a multban s mégis tudott, bírt fölemelkedni mindannyiszor — ez lehetetlen, hogy a nemzet hitét föl ne költse, reményét ne fokozza, önbizalomra ne segítse.

Mily benső meglegedés szállhatta meg pedig a szerzőt, ha elgondolta, hogy ezt magyar nyelven nyújtja a magyaroknak és nemes ravaszsággal magukat elnyomóinkat és közegeiket működteti azon adatok szolgáltatásában, melyeknek végezelja az ország vigasztalása, bátorítása, fölélesztése vala.

Paluggay Imre előbb czimzettem munkája három év alatt négy kötetben jelent meg. Az első X és 549 lapból álló kötet Buda-Pest szab. kir. város leírását, a második a szabad királyi városok közül többet, a harmadik a jász-kún kerületeket és Külső-Szolnok vármegyét, a negyedik Békés, Csanád, Csongrád és Hont megyéket foglalja magában. Téljesen befejezve e mű nincs; de abban is a mi megjelent, becses, nagyérdemű dolgozatot, minden esetre bő adatforrást szolgáltatott hazánk az időbeli állapotáról.

Mai fogalmaink s a tudomány jelen színvonalán talán lehetne kifogásunk a tervezet ellen, mely többet karolt fel, mint a mennyit egy ember kellően betölteni képes. Tekintve azonban, hogy a pusztán földrajzi leírással el nem éri célját a közönség irányában; hogy Magyarország akkori állami leírása inkább visszariasztja a hazafi kesergésben sinlődő

olvasót; s hogy egyedül a történelmi leírásban bírta a fűszert, melylyel művét közönségünk szája ize szerint berendezheti: helyeselnünk kell a felfogást, s méltányolnunk a szolgálatot, melyet megírásával hazájának tett.

De mellözve mind e politikai czélzást s *Palugyay* művét, tisztán tudományos szempontból tekintve is, nem tagadhatni meg tőle a meleg elismerést.

Mindent akarván nyújtani, nem menekülhetett ugyan a régibb statisztikusok inkább föld- mint néprajzi modorától, de az egyes vidékek leírásában tömör, világos képet nyújt, s csak azt sajnálhatni, hogy nyelvezete nem folyékonyabb és szabatosabb, bár elég gazdag s itt-ott emelkedett is.

Tárgyát a földrajzi részben elég hűséggel, a történelmi- miben, főleg a legújabbkoriban, elég tárgyilagossággal, a statisztikáiban bő számadattal illusztrálva kezeli, s egész művével hű kifejezője a kornak, mely átmenőül tekinthető a már elavuló félben levő pusztán államrajzi s még meg nem állapodott újabb tudományos irányu statistika között.

Az író utolsó műve — mint maga mondja — »az élet nem kevés viszállyai közben megfutott földipályánk *hattyú dalául* egybeszerkesztett igénytelen lapok» 1863-diki évszámmal 1864-ben jelent meg Pozsonyban, *Sieber* H. örökösénél. Címe: »*A kapcsolt részek* (Slavonia-Croatia) történelmi s jogviszonyai Magyarországhoz.«

E művével szerző nem áll többé a politikai viszonyok nyomasztó befolyása alatt. Az élenekben megindult alkotmányos mozgalmak közepett síkra száll ő is küzdeni Magyarország jogai, területi épsége mellett.

Lelke nem tűri, hogy általa jogtalanoknak tartott követeléseket emelhessenek a testvérnemzetek az anyaország oly részei iránt, melyek mindenha Magyarországhoz tartoztak. Előtte nem ismeretlenek b. *Kemény Zsigmond*-nak »Még egy szó a forradalom után« című, 1851-ben megjelent művének ime szavai: »Hibás lépés volt politikai czélokért fejtegetni azon másképp nem érdektelen historiai curiosumot, miszerint a valóságos Horvátország, melyről »Corpus-Juris«-unkban annyi szó van, rég óta török birtokká lön, és a mostani attól csak nevet kölcsönzött.« E szavakat idézi *Palugyay* a Magyar Tud.

Akadémiához intézett ajánlatában, s bár elismeri, hogy »alap-szabályainkhoz hiven, politikai czélokkal foglalkoznunk nem lehet: a jogtörténelem szeplőtlen tiszta igazságát — ugy-mond — feláldozni szintén nem szabad!«

E jogtörténelmi igazság nevében küzd ő a mellett, hogy Slavonia és Croatia hibás névcsereje okozhatta csak: hogy korunkban is egyre Horvátországnak hívják azt, mi a magyar korona alá kerülés óta soha az nem volt.

S így Pozsega, Szerém s Verőcze vármegyék és a gradiskai, broódi és pétervárad határőrezredek vidékei Horvátországhoz (Croatiahoz) soha nem tartoztak és Tótország, Slavonia kitételrel hibásan nevezetvén, Magyarországnak elválaszthatatlan s kétségtelen kiegészítő részei. Ellenben a sajátlagos Tótországot, Slavoniát a ma hibásan Horvátországnak, Croatiaának nevezett Zágráb, Körös és Varasd megyék képezik.

E mű utolsó fellobbanása mintegy a szerző hazafi lélkének, végső szíverése, melylyel hangosan beb zonyitá, meny nyire hű, szerető fia ő e honnak, mely földjének egy baraz-dáját, jogainak egy foszlányát sem engedi át idegennek, de még rokon szomszédnak sem.

Bármennyire csak a történelmi kútfők tanulmányozása, a jogi fogalmak tisztázása van e műben előtérbe állítva, több ez pusztán kutatásnál. Az igazság nyomozása ez oly téren, melyen *Palugyay* első irodalmi sikerét aratta. E művel visz-szatért oda, honnan két évtizeddel ezelőtt kiindult. Már 1848. elején is a kapcsolt részek viszonyaival foglalkozott, ekkor jelenvén meg tőle »*Tármező oklevelekkel kísért jogtörténelmi is-mertelése.*«

És mikor az Akadémia 1847-ben taggá választá, szék-foglaló értekezése akkor is hason ügygyel foglalkozott e czím alatt: »*Történelmi vázlatok Dalmátiának hazánkhoz való viszonyairól,*« mely értekezése 1852-ben külön füzetben is meg-jelent.

»*A kapcsolt részek*« megjelenését kevéssel élte túl a szerző, 1866. deczember 7-kén hajtván fejét örök nyugalomra.

Palugyay élete és működése, politikai szereplése és

irodalmi munkássága között bizonyos disharmonia létezett, mely akadály és gát volt arra nézve, hogy sorsszabta szűk hatáskörén tülemelkedhetett volna. Negyvennyolcz előtt jogi s történelmi tanulmányokra adta magát, mikor az ország színe-java a *társadalmi reformok* mozgalmába merült. A negyvennyolczadik átalakuláskor hajlamának megfelelőleg hivatalosan is a statistikát művelte volna, ha a *politikai mozgalom* erre egyáltalában tért enged vala.

A 49-diki események után, ha nem is szerepelt politikailag, de szolgálta a *közigazgatás* gyűlölt rendszerét akkor, mikor az egész ország apathikus tétlenségben vonult meg. És mikor az ország sorsának jobbrafordultával ő is felszabadulva nyúga alól, gondtalanabbúl és zavartalanul folytathatta volna nyilvános és irodalmi működését, teste akkor már meg volt törve, szellemi termékenysége megapadt, és — roncsolt családi viszonyaiban sem lelvén támaszt vagy boldogságot, — rideg egykedvűséggel hanyatlott kora sirjába.

De ha ki csak egy fát is ültetett életében, nem haszon nélkül élt az utókorra nézve; mennyire kell becsülnünk az oly férfit működését, ki fáradhatatlan tevékenységgel dolgozott és munkálkodott a szellemi élet terén!

Ha mellözve jogi és történelmi tanulmányait, merően csak föld- és államrajzi műveit tekintjük: állandó becsünek kell munkálkodását mondanunk. Adatgyűjtései ma már történelmi anyaggá lettek nemzetünk irodalmában, s habár korunk egyik legszomorúbb időszakát rajzolják, a történelem elfogulatlan s magasabb szempontjából oly becsesek, hogy írójának állandóan hálás emléket biztosítanak a haza irodalmi munkásainak sorában.

MAGYARORSZÁGI TANÁROK ÉS TANULÓK

A BÉCSI EGYETEMEN

A XIV. ÉS XV. SZÁZADBAN.

FRAKNÓI VILMOS,

RENDEZŐ TAGTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1874. márczius 9-diki ülésén.)

BUDAPEST

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS,

(HOFFMANN és MOLNÁR.)

1874.